

УДК 343.140.02

О.П. ОСТРІЙЧУК, прокуратура Полтавського району Полтавської області

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

***Ключові слова:** процесуальне джерело доказів, доказування, показання, речові докази, висновок експерта, документи*

На сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства та відносин, що пов'язані зі здійсненням кримінального судочинства потребує глибокого розуміння та питання можливості застосування доказів та їх процесуальних джерел. Теоретичне обґрунтування поняття та значення процесуальних джерел доказів займають важливе місце серед основоположних категорій кримінального процесу в теорії та у практичній діяльності правозастосувачів. Науковому обґрунтуванню питанням доказів та їх процесуальних джерел присвячено чимало наукових дискусій, які навіть зі впливом тривалого часу не зупиняються, оскільки наразі триває процес реформування.

Провідна роль, яку займають процесуальні джерела доказів у кримінальному процесі, пояснюється тим, що окремим аспектами їх оцінки та аналізу привертають увагу багатьох учених-процесуалістів. Крім того, значення досліджуваного предмета полягає в тому, що вирішення завдань кримінального судочинства неможливе без доказування. Зокрема, у своїх працях таких учених, як В.Т. Маляренка, М.С. Строговича, В.М. Тertiшника, та багатьох інших. Безперечно, науковий внесок у розвиток доказового права вказаних вчених має велике значення для сучасного реформування кримінального процесу, отримані ре-

зультати наукових досліджень можуть бути використані при нормотворенні та у практиці використання доказів в судочинстві.

Варто розуміти, що процесуальні джерела доказів виникають після переходу через призму кримінального процесу інформації про подію та її наслідки, а тому варто розуміти значення інформації про саму подію. Саме з цього часу можна говорити, що ми маємо справу з процесуальним джерелом доказів, а до того – то є лише інформація, яка може стосуватися кримінального провадження. Новизна статті полягає в тому, що нами на основі аналізу існуючого легального визначення процесуальне джерело доказів та із застосуванням правил формальної логіки надане авторське визначення досліджуваного поняття. Крім того, досліджено види процесуальних джерел доказів під час процесу глобалізації кримінального процесу в Україні.

Відповідно до ч.2 ст.84 КПК України, процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. В розумінні даного визначення потрібно відрізнити поняття «джерело фактичних даних» та «джерело доказів», які можуть мати різні правові наслідки. Зокрема, фактичні дані, що не передбачені переліком процесуальних джерел, не можуть бути використані у доказуванні як докази. Такі відомості матимуть лише орієнтовне значення для проведення відповідних процесуальних дій з метою формування доказів [1].

Для оцінювання доказів, їх процесуальні джерела мають однакову силу, але за своєю структурою, формою вираження та структурою [2, с.99].

Вважаємо, що неправильно визначати процесуальним джерелом доказів свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, експертів, слідчих. До того, поки відомості, що містяться в процесуальних джерелах доказів не одержані суб'єктами доказування від них та не зафіксовані через призму КПК України доказів ще немає, а отже, і їх процесуальних

джерел, які повинні знаходитись у кримінальному провадженні. Перелічених же осіб доречно було б називати носіями відомостей, що можуть мати доказове значення.

Поняття з точки зору формальної логіки – це елементарна одиниця розумової діяльності, що характеризується відомою цілісністю і стійкістю й узятя у відверненні від словесного виразу цієї діяльності. Поняття є формою мислення, яка відтворює предмети і явища в їхніх істотних ознаках [3].

Поняття – це логічна форма думки, думка про предмет. У процесі утворення понять користуються такими логічними способами, як порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, повідомлення [4, с.27]. Перерахування складових елементів обсягу поняття є лише одним способом, який використовується при утворенні поняття – аналізом (мислений поділ предмета на його складові частини). Фактично в ч.2 ст.84 КПК України дано не зовсім повне визначення поняття «процесуальне джерело доказів». Тому визначати дане поняття необхідно із застосуванням загальних способів творення понять.

Процес пізнання в кримінальному провадженні є окремим видом пізнання об'єктивної реальності. Він має об'єктивний характер і спрямований на встановлення обставин вчинення діяння, що підпадає під ознаки складу кримінального правопорушення та на встановлення інших відомостей, що мають значення для досягнення цілей кримінального провадження. Результати пізнавальної діяльності суб'єктів доказування відображаються у процесуальних документах, серед яких більшу частину посідають протоколи слідчих дій, котрі разом із додатками є джерелами доказів у кримінальних справах.

Тому, *процесуальне джерело доказів* – це об'єкт матеріального світу або інформація, що містить у вигляді матеріальних або ідеальних слідів фактичні дані про кримінальне правопорушення та про пов'язані з ним обставини, які підлягають доказуванню у криміна-

льному провадженні, що виявляють, закріплюють і досліджують сторони кримінального провадження у встановленому законом порядку з пізнавальною метою прийняття законного та обґрунтованого рішення в кримінальному провадженні.

Переходячи до дослідження системи процесуальних джерел доказів, варто пам'ятати, що складові елементи системи визначені на законодавчому рівні, – ч.2 ст.84 КПК України. Тому розглядати дане питання необхідно на основі норм кримінального процесуального законодавства.

Перш за все, необхідно розуміти, що являє собою система та система процесуальних джерел доказів зокрема. Так, система (від давньогрецьке *συστήμα* – «сполучення») – множина взаємопов'язаних елементів, відокремлена від середовища і яка взаємодіє з ним, як єдине ціле [5, с.12]. Складовим Елементом системи називають найпростішу частину системи, яку умовно розглядають як неподільну. Поняття неподільності є умовним та визначається залежно від конкретних завдань. Система являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів. Відповідно до ч.2 ст.84 КПК України, до системи процесуальних джерел доказів належать: показання, речові докази, документи, висновки експертів. Даний перелік складових елементів розглядуваної системи є вичерпним.

Висновок експерта – це результати проведеного дослідження експертом, в межах професійних та наукових знань, якими він володіє та якому в передбаченому КПК України порядку доручено провести експертизу і відповісти на поставлені йому запитання. В отриманому висновку ґрунтовно та об'єктивно висвітлюється хід і результати проведених досліджень, надаються відповіді на поставлені завдання, робляться висновки за проведеним дослідженням та експертним пізнанням [6, с.274–275].

Крім того, оскільки висновок експерта досліджують не лише слідчий, прокурор, суд, але і

інші учасники кримінального провадження, висновок експерта повинен складатися зрозумілою мовою для усіх учасників провадження.

За результатами проведеного дослідження, експерт складає висновок на основі відомих йому наукових знань. Такий висновок робиться на основі відомостей, що зібрані під час досудового розслідування або під час судового розгляду кримінального провадження у суді, а тому висновки що отримує експерт залежить від наявних у нього носії інформації.

Отримані експертом результати, слідчий, прокурор, суд або слідчий суддя використовують його впродовж усього процесу доказування. У ході проведення. Важливим є те, що висновок експерта, як і інші процесуальні джерела доказів, не має наперед встановленої юридичної сили. Проте незгода слідчого, прокурора, слідчого судді або суду з отриманими висновками, повинна бути обґрунтованою та мотивованою з посиланням на інші джерела доказів, які виключають достовірність проведеної експертизи. [7, с.700–701]. Вказане твердження детально відображено у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 р. № 8 [8, с.3–4].

Висновок експерта, як і інші процесуальні джерела доказів для використання в процесі доказування у кримінальному провадженні, потребує оцінки. Тому пропонуємо наступні критерії оцінки: 1) додержання вимог процесуального законодавства при призначенні та проведенні експертизи; 2) наявність чи відсутність обставин, які виключали участь експерта у справі; 3) компетентність і правильний вибір експерта та чи проведено дослідження в межах своїх повноважень; 4) достатність поданих експерту необхідних об'єктів та матеріалів провадження для проведення дослідження; 5) повнота відповідей на поставлені запитання та їх відповідність іншим фактичним даним; 6) відповідність та узгодженість між дослідницькою та регулятивною частинами експертизи; 7) обґрунтованість експерт-

ного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами провадження. Після проведення оцінки, суб'єкти доказування зможуть отримати необхідні відомості для можливості використання висновку експерта в процесі доказування.

Під час надання оцінки висновку експерта не слід забувати про проблеми використання цього виду процесуальних джерел в процесі доказування. За загальним правилом, при дослідженні доказів та їх процесуальних джерел не можна надавати перевагу висновку експерта над іншими доказами та надавати оцінку отриманим результатам. Слушною з цього приводу є думка М.С. Строговича, який вказував на те, що в разі надання висновку експерта наперед визначеного значення, статус експерта значно виріс, та роль експерта була вирішальною у багатьох кримінальних провадженнях, а суд зобов'язаний був би лише констатувати результати експертизи [9, с.434].

Наступним видом процесуальних джерел доказів є речові докази. Оскільки існує легальне визначення речових доказів, то вважаємо за необхідне керуватися саме цим поняттям. Стаття 98 КПК України передбачає, що речовими доказами є об'єкти матеріального світу, що використані для вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, а так само предмети, що були об'єктом кримінально караних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом.

Для того, щоб суб'єкт доказування міг виокремити серед об'єктів матеріального світу речові докази, є потреба у винайдені деяких підстав чи критеріїв для виокремлення. Ми наводимо наступні підстави: 1) залишення інформації на ньому ознак, що вказують на характеристику особистості учасників події (які вказують на конкретну особу), на знаряддя вчинення кримінального правопорушен-

ня(зброя чи інше), що застосовувались під час вчинення протиправних діянь; 2) залишення відображення на ньому умов, в яких відбувалась подія (обстановка місця події); 3) наявність на ньому (в ньому) змін, пов'язаних з подією або з часом, що минув після події; 4) належність певній особі, якщо цей факт має значення для справи; 5) використання учасниками події; 6) виявлення в певному місці чи в певний час, якщо цей факт має значення для справи.

Слід відрізнити від речових доказів експертні зразки, що відібрані в порядку визначеному КПК України для проведення судової експертизи, оскільки останні лише допомагають досудовому розслідуванню та суду визначити правильність чи хибність процесуальних висновків.

Документи можуть бути визначені процесуальним джерелом доказів, лише тоді, коли в них містяться відомості про обставини, що мають значення для кримінального провадження. Документ – це спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. У тих випадках, якщо документи зберегли на собі сліди вчинення кримінального правопорушення або були об'єктом протиправних дій, наприклад, знаряддям вчинення кримінального правопорушення, вони є речовими доказами. Тому важливо розрізняти документи та речові докази. Отже, у документі як самостійному джерелі доказів має значення саме його зміст, а не якісь інші його якості.

Документом з особливим статусом в розумінні процесуального джерела доказів є протоколи процесуальних дій. Протокол, який складає слідчий або прокурор, є основним, найбільш поширеним способом фіксації ходу і результатів процесуальних дій по збиранню та перевірці доказів. Така популярність протоколів слідчих дій пояснюється тим, що за

поширеністю вони поступаються лише звуко- і відеозапису, кіно- і фотозйомці в повноті й точності фіксації. Для кримінального процесу важливим є фіксування не лише результатів слідчої дії, а і її перебіг [10, с.142].

В науці існує думка про те, що більшість речових доказів збираються на місці вчинення кримінального правопорушення [10, с.141]. Ми можемо частково погодитись з таким твердженням, але кожен конкретну ситуацію необхідно аналізувати окремо, оскільки плюралізм процесуальних ситуацій не дає змоги створити єдину модель для загального аналізу. Тому залежно від складу кримінального правопорушення, конкретної події та наслідків, що настали речові докази можуть з'являтися з різних джерел та на усіх етапах кримінального процесу.

КПК України чітко визначає коло науково-технічних засобів, які застосовуються для фіксації певних обставин, перебігу і результатів слідчих дій, і порівняно докладного регулювання порядку застосування трьох з них: звукозапису, кінозйомки і відеозапису.

Виготовлені під час провадження слідчої дії фотознімки, матеріали звуко- і відеозапису, кінозйомок, плани, схеми, зліпки та інші матеріали додаються до протоколу слідчої дії. Проте, в дійсності ці матеріали мають більш широке і самостійне доказове значення, тому доцільно було б визнати їх самостійним джерелом доказів – кіно-, фото-, звуко-, відеодокументами, а зліпки і відбитки – похідними речовими доказами.

Новим для кримінального процесу України є поява інституту показань з чужих слів. Допустимість показань з чужих слів полягає в тому, що при їх формуванні орган попереднього розслідування і суд не порушили встановлених законодавчих заборон, що стосуються визначеного законом або не суперечить йому порядку збирання доказів.

КПК України допускає показання з чужих слів. Відповідно до статті 97 КПК, показаннями з чужих слів є висловлювання, здійснені

не в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи.

Суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, у виняткових випадках, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів.

Новелою КПК України є те, що суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому статтею 225 КПК України. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них. Заборона дослідження цих пояснень в судовому засіданні видається автору необґрунтованою і такою, що не буде сприяти встановленню істини в кримінальному провадженні.

Ми дійшли висновку, що процесуальне джерело доказів – це об’єкт матеріального світу або інформація, що містить у вигляді матеріальних або ідеальних слідів фактичні дані про кримінальне правопорушення та про пов’язані з ним обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, що виявляють, закріплюють і досліджують сторони кримінального провадження у встановленому законом порядку з пізнавальною метою прийняття законного та обґрунтованого рішення в кримінальному провадженні.

Показання посідають особливе місце серед інших процесуальних джерел доказів, оскільки великий відсоток матеріалів кримінальних проваджень займають саме зафіксовані у документальній формі показання осіб.

Система процесуальних джерел доказів визначена у КПК України, та складається з: показань, речових доказів, документів та висновків експертів. Роль та значення кожного процесуального джерела доказів відіграє свою значення на кожній стадії кримінального провадження.

Розглянутий предмет дослідження підлягає подальшому опрацюванню з урахуванням практики застосування процесуальних джерел доказів в кримінальному процесі для застосування отриманих результатів у процесі доказування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаргат О. М. Джерела і види доказів / О. М. Гаргат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14.NTP_2007/Pravo/21750.doc.htm.
2. Басай В. Д. Основи криміналістичної одорології : монографія / В. Д. Басай. – Івано-Франківськ : Вид-во Плай, 2002. – 482 с.
3. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособие / М. Г. Щербаковский. – Х. : Еспада, 2005. – 544 с.
4. Богдановський І. В. Логіка: опорний конспект лекцій / І. В. Богдановський, О. Г. Льовкіна. – К. : МАУП, 2004. – 168 с.
5. Перегудов Ф. И. Введение в системный анализ : учеб. пособие [для вузов] / Ф. И. Перегудов, Ф. П. Тарасенко. – М. : Высш. шк., 1989. – 367 с.
6. Марчак В. Я. Доказовое значення судово-психологічної експертизи у кримінальному процесі / В. Я. Марчак // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ України. – 2001. – № 3. – С. 273–280.
7. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. – Изд. 2-е справ. и доп., – М. : Юрид. лит., 1973. – 736 с.
8. Постанова Пленуму ВСУ «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» : від 30.05.1997 р., № 8 // Вісник Верховного Суду України. – 1997. – № 3. – С 3–4.
9. Строгович М. С. Курс уголовного процесса: Основные положения науки советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – Т. 1. – 470 с.
10. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : підручник / Є. Г. Коваленко,

В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – | 704 с.

Острійчук О. П. Поняття та система процесуальних джерел доказів у контексті реформування процесу доказування в кримінальному процесі / О. П. Острійчук // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 745–750 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13oovvkr.pdf>

Проведено глибокий аналіз із застосуванням правил формальної логіки законодавчого визначення поняття процесуальних джерел доказів, запропоновано авторське визначення досліджуваного терміну. Розглянуто значення та роль процесуальних джерел доказів в процесі доказування в кримінальному процесі. Наголошено на деяких особливостях отримання процесуальних джерел доказів. Зроблено висновки про необхідність подальшого опрацювання предмету дослідження з метою винайдення оптимальної системи використання процесуальних джерел доказів в процесі доказування.

***

Острійчук О.П. Понятие и система процессуальных источников доводов в контексте реформирования процесса доказывания в криминальном процессе

Проведен глибокий аналіз с применением правил формальной логики законодательного определения процессуальных источников доказательств, предложено авторское определение исследуемого понятия. Рассмотрены значение и роль процессуальных источников доказательств в процессе доказывания в уголовном процессе. Акцентировано внимание на некоторых особенностях получения процессуальных источников доказательств. Сделаны выводы о необходимости дальнейшей обработки предмета исследования с целью поиска оптимальной системы использования процессуальных источников доказательств в процессе доказывания.

***

Ostriychuk O.P. The Concept of Due Process and the System of Sources of Arguments in the Context of the Reform Process of Proof in the Criminal Process

Has carried out a profound analysis applying the formal logic rules for the legal identification of procedural sources of evidence, and suggested the authorial definition of the concept studied. The significance and role of procedural sources of evidence while proving in the criminal trial have been discussed. On some particularities of obtaining the procedural sources of evidence has stressed. Conclusions have been made regarding the need to further process the subject matter of research in order to invent an optimal system for using the procedural sources of evidence while proving.